

SUSAN R. HOLMAN

„SĂRACII MOR DE FOAME”

**PĂRINȚII CAPADOCIENI
DESPRE FILANTROPIE**

Traducere din limba engleză de
VALENTIN-RADU TRANDAFIR

DOXOLOGIA
Iași, 2023

Cuprins

<i>Prefață</i>	7
<i>Mulțumiri</i>	13
<i>Lista de abrevieri</i>	17
Introducere: contextualizarea sărăciei	25
1. <i>Leitourgia</i> și săracii în lumea creștină antică	67
2. Foamea	
<i>Criza alimentară, ajutorarea și identitatea</i> <i>în Capadocia Sfântului Vasile cel Mare</i>	117
3. Sărăcia și darul dumnezeiesc	
<i>Săracii ca trup social financiar</i>	171
4. Bolnavi și sfinți	
<i>Predicile Peri philoptōchias și trupul schimbător</i>	227
5. Concluzii	
<i>Între pridvor și altar</i>	279
<i>Anexă. Trei predici</i>	301
A. Sfântul Vasile cel Mare,	
<i>Omilia a VIII-a, rostită în timp de foamete și secetă</i>	302
B. Sfântul Grigorie de Nyssa,	
<i>Despre iubirea de săraci și despre facerea de bine</i>	315

C. Sfântul Grigorie de Nyssa,

Despre iubirea de săraci. Despre cuvântul:

„Întrucât ați făcut unuia dintre acești

frați ai Mei prea mici, Mie Mi-ați făcut” 325

Bibliografie selectivă 335

Indici 363

Prefață

Numeroase studii despre creștinismul din perioada Antichității târzii analizează trupul din punctul de vedere al renunțării în cadrul social și religios: post voluntar, hrană frugală, înfrânare și practici monahale aspre. Totuși, pentru mulți oameni din lumea antică, o astfel de alegere era un lux. Traiul de zi cu zi al săracilor, care nu și-au ales condiția, i-ar face extrem de invidioși chiar și pe monahii râvnitori: haine ponsite, miros greu, foame, sărăcie lucie, precum și suferință fizică și socială nemărginită. Însă această categorie a populației s-a bucurat de mai puțină atenție în istoria și cercetarea religioasă decât cei care au ales asceza, iar predicile antice despre săraci sunt adesea neglijate în favoarea unor teme mai „teologice”. În studiul de față, încerc să remediez acest dezechilibru, analizând în mod deosebit o colecție de predici strâns legate între ele despre săraci, scrise de trei ierarhi de frunte din provincia romană Capadocia: Sfântul Vasile cel Mare al Cezareei Capadociei, fratele său, Sfântul Grigorie de Nyssa, și prietenul lor, Sfântul Grigorie de Nazianz.

În explorarea „predicilor despre sărăcie”, am fost deosebit de interesată de identitatea trupului văzut prin prisma sărăciei. Ce era acest „trup” și cum era descris retoric? Cum au folosit sfinții ierarhi – bărbați educați în *paideia* clasică și susținători activi ai ascetismului voluntar – atât retorica tradițională, cât și teologia, pentru a apăra populația care nu avea această alegere și nici educație?

Predicile datează dintr-o epocă în care discursul despre dispozițiile economice și morale suferea transformări lingvistice și conceptuale radicale, pe măsură ce creștinismul se impunea ca forță socială dominantă în lumea romană. Societatea greco-romană îi inclusese dintotdeauna pe cei aflați la periferie din punct de vedere economic, dar până când creștinii nu i-au abordat în scopuri liturgice, comunitățile

nu au considerat sărăcia ca fiind o categorie deosebită. În textele creștine este prezentă această tranziție. Membrii nevoiași ai comunității – și din afara ei – sunt abordați total diferit în noua societate și dinamică religioasă.

Săracii fără voie din aceste texte sunt plasați într-un spațiu negativ și respingător, definit de lipsurile lor fizice care se agravează: foamete, sărăcie și boală. Trupurile lor au fost împinse de forța centripetă a persecuției către și dincolo de limita sferei civice. Predicile încearcă să schimbe direcția curentului, atrăgându-i pe săraci înapoi, pe măsură ce comunitatea preia limbajul creștin, afirmând și modelând semnificația lor comunitară și religioasă prin acordarea puterii sociale și răscumpărătoare, aflată mereu sub autoritatea episcopului. Sfântul Vasile cel Mare și ceilalți Părinți capadocieni folosesc în predicile lor o varietate de imagini, care le reflectă personalitățile foarte diferite și modul de a privi eshatologia socială. Cu toate acestea, toți trei tratează o serie de teme comune și recurente care reflectă poziția lor particulară și pregătirea retorică a clasei superioare. Aceste teme includ limbajul *leitourgiei* (liturghie/serviciu public), idealurile patronajului și al schimbului de daruri, esențiale pentru afirmarea instruirii în *paideia* clasică, precum și limbajul creștin antic al Întrupării, extrem de relevant pentru orice discuție despre mântuirea trupului. În capitolele următoare, le explorez pe măsură ce fac referire la fiecare autor și la textele lui în parte. Deși noțiunea de „sărac” are o mulțime de sensuri într-un astfel de studiu (pe care le discut în introducere), am încercat, în cea mai mare parte, să limitez expresia la ceea ce indică predicile prin acest cuvânt.

Structura studiului de față este în mod inevitabil dictată de originea lui ca disertație, formă poate cel mai clar vizibilă în introducere, care oferă un context conceptual amplu semnificației sărăciei și plasează această temă în cercetarea religioasă tradițională. În Introducere analizez în special anumite teme din secolele XIX-XX, mai ales cum sunt catalogați săracii în diverse sisteme ideologice. Tot acolo definesc pe scurt termenii *leitourgia*, *patronaj*, *schimb de daruri*, *paideia* și vocabularul referitor la Întrupare și cel terapeutic al creștinismului din secolul IV.

În capitolul 1, cititorul are prilejul de a păși în lumea antică. Acest capitol, plin de istorisiri, urmărește folosirea creștină a limbajului liturgic greco-roman între secolele I și VI d.Hr. și explorează în mod

deosebit tema *leitourgiei* așa cum apare în scrierile despre sărăcie ale autorilor greci și romani antici, în Noul Testament, în creștinismul aflat în curs de dezvoltare, într-o serie de texte iudaice din perioada rabinică și de mai târziu și în unele scrieri creștine importante din Antichitatea târzie. Această discuție sugerează că „săracii” – ca grup distinct – s-au mutat de la periferia socială a *leitourgiei* din lumea antică în centru, întrucât au devenit imaginea idealului lucrării filantropiei creștine.

În capitolul 2, ajungem în Capadocia secolului IV. Această secțiune a cărții are în centrul ei trupul individual și analizează în mod deosebit foametea de la sfârșitul anilor 360 și rolul Sfântului Vasile în eforturile de ajutorare și în stabilirea unuiia dintre primele răspunsuri instituționale la sărăcie, *ptōchotropheion*-ul sau „spitalul pentru săraci”. El nu a acționat izolat și nici nu a gândit totul de unul singur, iar imaginea generală pe care a creat-o arată rolul dinamicii puterii ecleziale în activitățile sale din timpul foametei. Dacă a ajuns episcop la începutul acestor acțiuni sociale deseori citate din perioada foametei din 368-369, putem privi textele sale despre foamete și sărăcie ca filtru pentru înțelegerea contextului particular existent, în special a reprezentării trupului înfometat? În plus, cum ar putea studiile biologice, sociale și antropologice moderne despre inaniție și foamete să ne îmbunătățească înțelegerea etapelor crizei capadociene? Pentru a găsi un răspuns la aceste întrebări, analizez în special *Omilia a VIII-a* a Sfântului Vasile, „rostită în timp de foamete și secetă”, o predică vie despre foame.

Capitolul 3 se îndepărtează de trupul individual pentru a cerceta problemele sociale mai ample despre care a predicat Sfântul Vasile, explorând predicile sale despre sărăcie și datorii și susținerea împărțirii bunurilor materiale. Săracii alcătuiesc un trup social financiar, definit de prezența pe piață. Fiind cel mai înzestrat administrator dintre cei trei Părinți capadocieni, Sfântul Vasile îi înfățișează cel mai firesc pe săraci prin intermediul liturghiei civice, al ordinii sociale, al echilibrului economic și al justiției administrative. Acest capitol se concentrează asupra *Omiliilor a VI-a* și *a VII-a* și a celor două predici despre Psalmul XIV, punându-le în legătură cu texte similare ale Sfinților Grigorie de Nazianz, Grigorie de Nyssa și Ambrozie al Milanului despre criza financiară și nedreptate.

Capitolul 4 analizează spațiul respingător al bolnavilor fără adăpost, prin exegeza minuțioasă a trupului sărac descris în trei predici: două ale Sfântului Grigorie de Nyssa și una a Sfântului Grigorie de Nazianz, toate intitulate în mod tradițional „Despre iubirea de săraci”. Acest capitol cercetează prietenia celor doi sfinți și influența lor reciprocă, independent de cea a Sfântului Vasile, precum și modul în care aceștia îi descriu pe săraci folosind limbajul teologic și medical al bolii, vindecării, înrudirii și Întrupării. Deși atât Sfântul Grigorie de Nazianz, cât și Sfântul Grigorie de Nyssa sunt cu siguranță, fiecare în parte, teologi uriași, cei doi trebuie analizați împreună atunci când vine vorba de predicile despre boală și lepră. Capitolul explorează viziunea lor despre trupul bolnav, prin prisma identității teologice și cosmice, ca fiind esențial pentru ceilalți din comunitate, care pot – și trebuie – să obțină vindecarea mântuitoare prin intermediul acestuia.

În încheiere, capitolul 5 sugerează că locul acestei transformări lingvistice și conceptuale este la fel de important ca transformarea însăși și, în mod inevitabil, o modelează. Acești sfinți ierarhi stăteau „între pridvor și altar”, uneori îndreptați într-o direcție, spre cetatea pământească, iar alteori în cealaltă direcție, străbătând totuși spațiul sacru dintre ele pentru a reuni – și chiar pentru a cuprinde – cetatea și altarul în trupul acestor săraci. Imaginile din *In patrem tacentem* (*Cuvântarea a XVI-a*), „La tăcerea tatei”, a Sfântului Grigorie de Nazianz reunesc aceste teme.

Este curios faptul că în cercetarea teologică creștină, atât de atașată istoric de răscumpărarea trupului și a comunității, cercetătorii de limbă engleză nu au reușit până în prezent să traducă aceste texte. Încerc să remediez acest neajuns în anexă, oferind traducerea în limba engleză a celor trei predici: *Omilia a VIII-a* a Sfântului Vasile cel Mare și cele două *Cuvântări* ale Sfântului Grigorie de Nyssa. Sunt extrem de conștientă de limitele traducerii mele și m-ar bucura să o văd înlocuită cu o variantă mai bună.

Nu putem studia istoria sărăciei, a foametei și a bolilor, fără a ne plasa în mod conștient și simultan în mai multe lumi, atât în trecut, cât și în prezent. Subiectul nu inspiră din punct de vedere istoric o obiectivitate clară și distantă, iar cercetarea în domeniu este tributară agendelor religioase și politice aprinse și conflictuale. Provocarea poziționării este complicată în acest caz de faptul că m-am aflat de

la bun început, în mod inevitabil, în dialog cu două tipuri moderne de public foarte diferite. Primul tip de public este reprezentat de cercetătorii din domeniul studiilor clasice și patristice și, de fapt, acest studiu li se adresează, întrucât explorează transformarea culturii romane și creștine și importanța limbajului legat de sărăcie în evoluția încreștinării și a teologiei secolului IV. Celălalt public, cel puțin la fel de numeros și mult mai divers, este alcătuit din persoane dornice, dintr-o serie de motive foarte bune, să aplice aceste texte la situații moderne, religioase și laice, inclusiv efortul de ajutorare, elaborarea de politici, religie și nutriție, religie și vindecare și istoria sănătății publice. Un astfel de public dublu, deși inevitabil, dată fiind natura subiectului, prezintă provocări suplimentare. Am scris în principal pentru primul public, dar includ în mod intenționat suficient material direct relevant și pentru cel de-al doilea, spre a-l face cât mai util pentru ambele categorii de cititori.

Deși predicile capadociene pot servi drept modele care contribuie la dialogul modern despre foamete, sărăcie și drepturile omului, trebuie luate întotdeauna în considerare anumite măsuri de precauție. Predicile au fost rostite într-un anumit context istoric și social. Lumea Antichității nu era nici națiunea modernă subdezvoltată, nici prototip pentru sărăcia urbană contemporană. Aceste texte vorbesc dinspre și către o politică de patronaj foarte specifică, în care drepturile persoanei depindeau de relațiile ei, iar creștinismul aflat în curs de dezvoltare susținea aceste structuri ierarhice chiar în timp ce le redefinea. Astfel, studiul meu urmărește să contribuie într-un fel la dialogul mai amplu despre foamete, vindecare și asistența modernă pentru săraci, dar locul lui în acest dialog este, în cel mai bun caz, istoric și sugestiv. Predicile pot fi, în cele din urmă, asemenea săracilor, cel mai bine înțelese prin unicitatea perspectivei lor: modul/modurile în care ele diferă de construcțiile moderne ale problemei sărăciei și modul/modurile în care cei trei Părinți capadocieni diferă între ei.

Mulțumiri

Doresc să îmi exprim aici aprecierea față de cei care m-au susținut în ultimul deceniu în ducerea la bun sfârșit a acestui proiect. Mare parte dintre aceste persoane se regăsesc în note. Am „descoperit” aceste predici când mă aflam la Facultatea de Teologie de la Harvard, după mai mulți ani în care am lucrat ca nutriționist în sănătate publică printre săracii din mediul urban; grija pentru utilizarea corectă a acestor texte și a altora asemănătoare este mai mult decât o precauție academică. Un curs despre rădăcinile religioase ale bunăstării sociale și o notă enigmatică dintr-un text din secolul XIX au dus la întâlnirea oportună cu Susan Ashbrook Harvey, care a ajuns ulterior să-mi fie mentor și îndrumător de disertație. Ea, Stanley Stowers de la Departamentul de Studii Religioase din cadrul Universității Brown și antropologa Ellen Messer, pe atunci director al Programului pentru combaterea foametei la nivel mondial „Alan Shawn Feinstein” al aceleiași Universități Brown, mi-au asigurat spațiul intelectual benefic și o diversitate de medii din care să explorez ceea ce uneori păreau posibilități fantastice, precum și critica riguroasă care să le dea sens. Peter Brown a citit întregul manuscris în cel mai încurajator mod, într-un moment cheie. Îi sunt recunoscătoare și lui Michael J. De Vinne, care mi-a permis cu generozitate să-i citesc disertația nepublicată; lui Michael Foat, Brian Daley, S.J., Robert Mathiesen și unui cititor grec anonim pentru contribuția lor la traducerea predicilor; lui Neil McLynn, pentru cafea și pentru că m-a încurajat să reflectez mai mult asupra Sfântului Grigorie și a sistemului de taxe; lui Frederick W. Norris, pentru veselia sa nesfârșită și susținerea continuă a întregii lucrări; preotului John A.T. McGuckin, pentru generozitatea sa în dialog, în special pentru oportunitatea de a citi biografia Sfântului Grigorie de Nazianz în

manuscris – deși nu am aflat despre aceasta decât atunci când studiul de față era practic finalizat, am fost încântată să găsesc o rezonanță intelectuală de-a lungul pistelor sale care leagă viața Sfântului Grigorie de teologia sa; și lui Annewies van den Hoek, care m-a condus pentru prima dată – literalmente – către anumite surse-cheie ale bibliotecii și m-a prezentat Grupului de Studii Patristice din Boston, care a servit nu numai ca un forum solid pentru discuții patristice, ci și ca o comunitate de prieteni.

La scrierea acestui material au contribuit în mod semnificativ și o serie de prezentări și discuții din cadrul unor conferințe, inclusiv Conferința despre „Crima organizată în Antichitate” de la Universitatea din Lampeter, Țara Galilor; Reuniunea anuală a Academiei Americane de Religie; Reuniunea regională New England/Maritimes a Academiei Americane de Religie din Boston; A IV-a Reuniune anuală a Societății Internaționale pentru Tradiție Clasică de la Universitatea din Tübingen; Colocviul de istorie antică al Universității din New Brunswick-Fredericton și Societatea de Patristică din America de Nord.

Anumite părți din acest material au fost publicate anterior. O serie de fragmente din traduceri sunt incluse în Robert Atwell, *Celebrating the Seasons: Daily Spiritual Readings for the Christian Year* (Norwich, U.K.: Canterbury Press, 1999). O parte din capitolul 2 a apărut în *Journal of Early Christian Studies* 7 (1999), 337-63. O versiune anterioară a capitolului 3 apare drept capitolul 7 în *Organised Crime in Antiquity*, ed. Keith Hopwood (Londra și Swansea: Duckworth with the Classical Press of Wales, 1999), 207-28. Cea mai mare parte a capitolului 4 a apărut în *Harvard Theological Review* 92 (1999), 283-309 (Drepturile de autor sunt deținute de președintele și membrii Colegiului Harvard. Retipărit cu permisiune). Mulțumesc editorilor pentru permisiunea de a retipări acest material. Erorile strecurate în text îmi aparțin.

Doresc, de asemenea, să adresez mulțumiri speciale Mănăstirii „Sfânta Ecaterina” din Muntele Sinai și Părintelui Simeon, secretarul și bibliotecarul mănăstirii, pentru permisiunea de a tipări imaginea de pe copertă a Sfântului Grigorie de Nazianz care oferă milostenie săracilor, din manuscrisul din secolul XII al Omiliei *Peri Philoptochias*. Fragmentul din poemul „La Casa” al Gabrielei Mistral, tradus de Doris Dana, este din *Selected Poems of Gabriela Mistral* (Baltimore:

John Hopkins Press, publicat pentru Biblioteca Congresului, 1971), 73; publicat aici cu permisiunea Joan Daves Agency în numele autoarei.

Într-o notă personală, întregul proiect nu ar fi putut fi realizat fără cei care au făcut posibile primele începuturi. Îi mulțumesc mai întâi tatălui meu, care mi-a sprijinit mereu munca academică și care s-a alăturat publicului din Țara Galilor și din Germania. Eileen O'Connell a fost cea care a adus mai întâi limbajul la viață; Claire Austin m-a învățat să iubesc notele de subsol bine organizate, iar Bonita Rettman – să discut literatura cu libertate; familiile Damary și Taylor-Levere au făcut minunile posibile; iar Richard Penta mi-a descoperit că pasiunea mea pentru cercetare poate fi o călătorie care să merite. Surorile benedictine ale Mănăstirii „Sfânta Maria” din West Malling, Kent, mi-au oferit răgaz pentru reevaluare într-un stadiu critic la începutul cercetării; Societatea Sfântului Ioan Evanghelistul m-a susținut cu liturghiile și tăcerile sale, o amintire constantă că nu toți călugării luptă pentru putere și patronaj; Cynthia Read, redactor la Oxford University Press, și echipa ei m-au purtat printr-o mare de detalii cu o bunăvoință imperturbabilă; iar parohia minunată a Bisericii Episcopale „Sfântul Iacov” mă ține mereu la curent cu cele ce se petrec în comunitate. Moartea rapidă, neașteptată, de cancer a mamei mele, exact în momentul în care această carte se îndrepta spre tipar, a dat un sens nou rolului harului, curajului și demnității în fața bolii consumatoare. În final, datorez enorm multor altora, pe care nu-i pot numi (majoritatea femei), care au făcut ca experiența sărăciei să fie reală pentru mine. De-a lungul acestui studiu am fost bântuită în special de amintirea unei fetițe înfometate, care fusese așezată singură pe un perete dintr-o mahala din New Delhi. Privirea ei blândă și veșnică a întâlnit-o pe a mea în timpul unui scurt „tur” privat al mahalalei din 1988. Deși nu i-am știut niciodată numele – și am fost, de fapt, în mod curios și categoric împiedicată să interacționez cu ea –, dedic această lucrare memoriei ei.

Cambridge, Massachusetts
Mai 2000

S.R.H.

1

Leitourgia și săracii în lumea creștină antică

*Este rușinos că, în timp ce nici unul dintre evrei nu trebuie să cerșească,
iar necredincioșii galileeni îi sprijină nu numai pe ai lor [săraci],
ci și pe ai noștri, toți oamenii văd că poporului nostru
îi lipsește ajutorul din partea noastră.
Iulian către Arsacius, mare preot al Galatiei*

*Pilda iubirii de oameni [filantropiei] a elinilor ne face de rușine!
Sfântul Vasile cel Mare, Omilia VIII.8*

Într-o dimineață din secolul VI, în timp ce monahul Sisinie săvârșea slujba Ceasului al III-lea, o femeie creștină sarazină a intrat în peștera lui de lângă râul Iordan, și-a scos hainele și s-a întins pe jos. Sfântul Ioan Moshu, care relatează povestea, spune că Sisinie, „netulburându-se”, a continuat să cânte. Când a terminat slujba, i-a spus femeii: „Nu știi că desfrânații merg spre pierzanie?” Ea a mărturisit că știa aceasta. El a întrebat-o: „Atunci de ce vrei să desfrânezi?” Femeia a răspuns: ὅτι πεινῶ, „pentru că mi-e foame”. Această propoziție în limba greacă este singurul răspuns direct al femeii prezentat de text. Sisinie – care „lăsase episcopia pentru Dumnezeu”¹ – i-a răspuns imediat, spunându-i să nu mai desfrâneze și să vină în fiecare zi în peștera sa: „Am început să împart cu ea mâncarea pe care mi-o dădea Dumnezeu, până când am părăsit acele părți”².

---

¹ Sfântul Ioan Moshu, *Pratum spirituale* 93 (PG 87.2952), ed. și trad. John Wortley, *John Moschos, The Spiritual Meadow (Pratum Spirituale)*, Cistercian Studies Series 139 (Kalamazoo, Mich.: Cistercian Press, 1992), 75 [*Limonariul sau livada duhovnicească*, trad. pr. prof. dr. Teodor Bodogae (Alba-Iulia: Editura Reîntregirea, 2014), 114-15].

² Sfântul Ioan Moshu, *Prat. Spir.* 136 (PG 87.3000), trad. Wortley, 111-12 [*Limonariul*, 158-59]. Expresia „până când am părăsit acele părți” este ambiguă, întrucât este posibil să nu fi părăsit această peșteră până la moartea sa. Femeia îl vizitează în „peștera de lângă râul Iordan” (*Prat. Spir.* 136), iar relatarea Sfântului Ioan Moshu

Povestea avvei Sisinie și a femeii sărace și flămânde ilustrează tema centrală pe care o va aborda acest capitol: relația săracilor din lumea antică cu *leitourgia* religioasă și civică. Deși în secolul IV d.Hr. s-a conturat o relație specială între cei care practicau *leitourgia* și săracii din jurul lor³ – în acest caz, atâți cei care au ales sărăcia religioasă, cât și cei care nu au făcut acest lucru –, anumite dinamici sociale între *leitourgiile* sociale și cei nevoiași pot fi identificate mult mai devreme.

***Leitourgia* și evergetismul greco-roman**

Leitourgia și săracii (absenți)

Peter Brown, Paul Veyne și alții au arătat că dăruirea de alimente, sărbătorile religioase comunitare, lucrările sau spectacolele publice subvenționate de dinainte de încreștinarea culturii greco-romane nu aveau loc din preocuparea pentru alinarea sărăciei în sine. *Leitourgia* gimnaziarhului finanța educația băieților eligibili pentru o astfel de pregătire fie prin nașterea nobilă, fie prin capacitatea de a finanța obligațiile publice care le reveneau efebilor instruiți⁴. Cei a căror *leitourgie* finanța spectacolele și sărbătorile aveau obiective similare: exprimarea puterii sociale și îndeplinirea datoriei de onoare. Donatorul își îndeplinea obligațiile civice, în timp ce din partea beneficiarilor se aștepta în mod implicit, prin participare, să-și arate recunoștința, aducând binefăcătorului laudă, cinste și fidelitate. Inegalitatea socială nu era doar subînțeleasă, ci și esențială pentru ca sistemul să funcționeze. Aristotel se bazează pe această premisă în distincția sa dintre *leitourgie* și prietenie, atunci când afirmă că prietenia presupune

---

despre moartea lui Sisinie (*Prat. Spir.* 93) descrie viața sa pustricească alături de un discipol „lângă satul numit Bethabara, cam la 6 mile distanță de râul Iordan”.

³ Pentru o istorisire asemănătoare despre un sfânt bărbat care, în ciuda hainei monahale, hrănea o desfrănată înfometată, vezi cazul Sfântului Simeon cel nebun pentru Hristos, în Evagrie Scolasticul, *Historia ecclesiastica*, 4.34; pentru discuții, vezi: Derek Krueger, *Symeon the Holy Fool: Leontius's „Life” and the Late Antique City* (Berkeley: University of California Press, 1996), 33.

⁴ Vezi: A.R. Hands, *Charities and Social Aid in Greece and Rome* (Ithaca: Cornell University Press, 1968), 118-19 și 199-201 (inscripțiile D54-D57).

un schimb *egal* de bunuri sau valori între părți. Dacă beneficiarii nu puteau oferi cât primeau, atunci actul era o *leitourgie*, un „serviciu public”⁵. În limba latină, diferitele acte de evergetism implicate într-o *leitourgie* se numeau *beneficences*.

Majoritatea celor din lumea antică trăiau „de pe o zi pe alta”, adesea la propriu. Economia funcționa în cadrul unei „economii a darurilor”, în care obligațiile reciproce mențineau stabilitatea socială între prieteni, precum și între binefăcător și beneficiar. Patronajul asigură un circuit social și economic, conectând rețelele intangibile de datorii interactive într-o lume care nu avea o „rezervă federală” monetară. Prin *leitourgia* sa, patronul finanța proiecte – băi, gimnazii, teatre, monumente, fântâni, sărbători și așa mai departe – care furnizau garanții și recompense tangibile. Prin acest proces, finanțarea evenimentelor publice constituia efectiv o investiție în trupul omenesc, întrucât acel trup era instruit, întreținut și hrănit în cadrul mai larg de beneficii pentru întreaga comunitate.

Astfel, deși sărăcia era, cu siguranță, o realitate în lumea antică, săracii nu alcătuiau o categorie socială sau politică distinctă, iar sărăcia *nu* reprezenta un criteriu pentru primirea unui ajutor. Cei care primeau beneficii sociale erau eligibili numai prin natura apartenenței lor la comunitate, fie pentru că erau cetățeni ai orașului, fie datorită unei relații recunoscute din punct de vedere social (ca rude, clienți sau prieteni) cu un anumit patron. De exemplu, egipteanul Petosiris apelează în mod clar la o astfel de persoană când, în secolul III î.Hr., scrie pe o bucată de papirus: „De asemenea, nu am nimic de îmbrăcat și trăim sub cerul liber. Binevoii să le porunciți atunci să-mi dea patru drahme, ca să-mi cumpăr măcar o haină veche”⁶. Petosiris nu cere milostenie în mod direct, ci îl roagă pe destinatar să facă uz de puterea pe care o are pentru a-l ajuta. Într-adevăr, este fără adăpost și zdrențuit, dar, foarte important, are o identitate socială care îi permite să apeleze ca prieten la o persoană cu influență.

Mesajul mai multor inscripții subliniază natura mai degrabă comunitară decât individuală a *leitourgiei* grecești și relația acesteia

---

⁵ Arist., *Nicomachian Ethics* 10.31 = 1163329 [Aristotel, *Etica nicomahică*, traducere de Stella Petecel (București: Editura IRI, 1998), 167].

⁶ P. Mich. inv. 3098 (C.C. Edgar, ed., *PMich I* [1931], 90), trad. University of Michigan Papyrus Collection APIS (Advanced Papyrological Information System), www.hti.nmich.edu/bin/apis-idx.

cu evlavia. O inscripție din Pegae, din jurul anului 60 î.Hr., aduce laudă patronului care „a oferit o masă tuturor cetățenilor și locuitorilor [*paroikoi*] și romanilor care locuiau cu noi și robilor acestora, fiilor lor și copiilor robilor. Pentru ca și alții să poată imita astfel de fapte pentru binele orașului [...] oamenii din Pegae îl [cinstesc] pe Soteles [...] pentru bunăvoința sa și duhul său plin de evlavie față de zei [...]”⁷.

Accentul pus atât pe evlavia religioasă, cât și pe generozitatea față de populație ca grup se regăsește și într-o altă inscripție din secolul I d.Hr., lăudând pe binefăcătorul Eufrosin și soția sa, Epigoni. Aceștia „au reconstruit templele care fuseseră în ruine și au adăugat săli de mese [...] și au oferit elitelor [religioase] comori, arătându-și evlavia nu numai față de zei, ci și față de locurile în sine [...] [iar Epigoni le-a oferit] tuturor bărbaților deopotrivă un banchet”⁸. Evergheții erau, de asemenea, lăudați când dăruiau alimente gratuite sau le ofereau la prețuri reduse în perioadele de criză. O inscripție din Camerinum (Italia Centrală) de la sfârșitul secolului II d.Hr. amintește că „tatăl acestui om s-a îngrijit deseori de aprovizionarea cu cereale când cerealele erau scumpe și nu de puține ori a organizat un ospăț”⁹.

Darurile alimentare erau consumate, de obicei, la locul sărbătorii, dar uneori erau oferite și pentru acasă. O inscripție din Stratonicea (Asia Mică) de la sfârșitul secolului I sau începutul secolului II d.Hr. laudă un preot și o preoteasă pentru „deschiderea refectorului sacru al zeului pentru toți oamenii, indiferent de clasa socială sau vârstă, și pentru vizitatorii din afara orașului, cu cea mai sinceră bunăvoință și fastuoasă generozitate; [ei] s-au îngrijit și de trupul bătrânilor din oraș, trimițându-le de mâncare”¹⁰. Din aceste inscripții deducem că în modelul grec și roman nevoile individului erau soluționate cel mai adesea sub umbrela generală a aprovizionării colective a întregii comunități. Sfântul Vasile laudă exact această filantropie greacă în predica sa despre foamete când se referă în mod particular

⁷ IG 8.190 (JOAI 1907, 17 ș.u.; Laum, nr. 22) citat în Hands, *Charities and Social Aid*, 181 (D10); sublinierile îmi aparțin.

⁸ IG 5.2.168 (BCH 20.126, Laum, nr. 5); citat în Hands, *Charities and Social Aid*, 183 (D13).

⁹ H. Dessau (ed.), *Inscriptiones Latinae Selectae* (1892-1916), 6640; citat în Hands, *Charities and Social Aid*, 187 (D26).

¹⁰ BCH 1891.184f, nr. 29; cf. BCH 1927.57 ș.u.; citat în Hands, *Charity and Social Aid*, 190 (D33).

la sărbătorile pregătite într-un singur cămin pentru întreg *dēmos*-ul grec (*Hom. VIII.8*). Deși inscripțiile antice nu exclud posibilitatea asistenței individuale pe baza nevoilor personale, ele nu o menționează. Cu toate că mulți din cei care participau la aceste sărbători erau afectați de sărăcie, „săracii” înșiși – ca grup social distinct – sunt cuprinși sub umbrela altor categorii sociale sau sunt excluși de la sărbători, deoarece nu se încadrează în nici o categorie acceptabilă.

Percepțiile greco-romane despre săraci

Deși „săracul” din textele grecești și romane antice nu are sensul modern al unui termen categorial, care implică adesea un subiect cu drepturi morale la ajutor sau milă, el este folosit în lumea antică, în multe texte, ca termen descriptiv care denotă un anumit grup având caracteristici identificabile. Următoarele observații prezintă o diversitate de opinii.

Autorii antici de comedie menționau uneori cerșetorii, deși, de obicei, ca satiră. Aristofan oferă o descriere însuflețitoare a celor săraci în opera sa *Plutos*. Aici, Hremil, un căutător de bogăție, este oprit de Penia, sărăcia personificată ca femeie, care își susține atributele ei pozitive. Hremil atacă cu furie lauda adusă sărăciei într-un lung discurs care merită citat în întregime pentru ceea ce dezvăluie despre percepția greacă antică despre săraci. Hremil spune:

Ce bun ai putea aduce în afară de bășicile din baie ale bătrânilor și copiilor flămânzi? Ca să nu-ți mai spun de râie, țânțari și muște, roiuri, care, bâzâind în jurul capului și nedându-i pace, îl deșteaptă din pat spunându-i: „Vei flămânzi; așadar, scoală-te”. În plus, în loc de-o haină îi dai omului să se îmbrace-n sac; și, în loc de pat, o saltea ruptă plină de gândaci – care-i trezesc pe cei ce dorm. Și, în loc de covor, îi dai o rogojină putredă; în loc de pernă, o piatră potrivită pentru cap; muguri de nalbă mănâncă în loc de pâine, și nu turte, ci ridichi; drept scaun apoi pune un vas stricat; drept covată, un butoi, și ăla spart. Acum spune-mi, câte binefaceri aduci tu în viețile oamenilor?¹¹

---

¹¹ Ar., *Plutus* 535-47, trad. M.T. Quinn, *The Plutus of Aristophanes* (Londra: George Bell, 1901), 19 [Aristofan, *Trei comedii*, 143].

Penia îi răspunde lui Hremil, obiectând că ceea ce descrie nu este *penia* (sărăcia), ci *ptōcheia* („cerșetoria”), la care Hremil răspunde: „*Penia, Ptōcheia*, care este diferența?”¹². Grecii îi percepeau în mod clar pe cei săraci ca având un mod de viață detestabil. Descrierea (aproape jumătate din ea plină de gândaci) reușește să fie comică numai dacă atinge publicul.

În comedia sa *Plutos*, Aristofan vorbește despre săraci în alte două trimiteri scurte, dar captivante, la rolul religios al *leitourgiei* grecești. Prima este în legătură cu banchetul lunar *Hekate deipnon*, organizat în ziua a treizecea a fiecărei luni la sanctuarele de la răscruci ale lui Hecate. Hremil susține că sărăcia nu este deloc nobilă, întrucât săracii tâlhăresc templele, furând în mod regulat jertfele zeiței de îndată ce sunt așezate în sanctuar¹³. Cealaltă sărbătoare este cea a lui Tezeu; roaba Karion vorbește cu corul (reprezentând bărbații „în vârstă”), precum și cu cei care, la „sărbătoarea lui Tezeu”, adesea „sorbeau din supă multă care avea foarte puțină pâine”¹⁴. Aici, din nou, se ia în derâdere practica socială: Karion se referă la faptul că masa¹⁵ acestui cerșetor era considerată insuficientă de către cei care participau la sărbătoare; publicul său putea aștepta vremuri mai bune acum că Belșugul (*Plutos*) nu mai este orb. Nu mai există nici o referire la banchet în opera citată, dar aceste două comentarii sugerează că săracii din Grecia antică aveau de câștigat de pe urma festivalurilor religioase, fie prin „furt”, fie prin oportunitatea explicită de a obține hrană gratis într-un context religios. Poate că cetățenii – precum și autorii comediilor antice – îi considerau pe cerșetori paraziți necinstiți, dar chiar și această imagine înseamnă că cerșetorii erau tolerați la marginea vieții comunității, inclusiv în cadrul sărbătorilor religioase.

Majoritatea discuțiilor despre sărăcie din lumea antică sunt mai puțin distractive decât cele furnizate de Aristofan. Plaut, de exemplu, este fie ironic, fie caustic atunci când sugerează că mila ar fi un motiv

¹² Ar., *Plutus* 549; lit.: „Cerșetoria, sărăcia – nu zicem că-s surorii?” [Aristofan, *Trei comedii*, 143].

¹³ Ar., *Plutus* 594-97 [Aristofan, *Trei comedii*, 145].

¹⁴ Ar., *Plutus* 627-28 [Aristofan, *Trei comedii*, 146].

¹⁵ „Ca semn al unității introduse [de Tezeu] în comunitatea ateniană, clasele mai sărace petreceau la o masă, care aparent nu avea un caracter foarte fastuos, oferită din cheltuiala publică [...] mese de azil, după cum le-am putea socoti”, B.B. Rogers, *Aristophanes*, LCL (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1924), 3.422, nota a.